

עיונים בפיוטי מועדי ישראל

באור מעמיק על 'מעוז צור' ופיוטים נוספים על פי מקורות חז"ל

נערך ע"י הרב יהודה טאוב

פרק ראשון: מעוז צור ישועתי

הבית הראשון של הפיוט "מעוז צור ישועתי" מהווה יסוד תאולוגי מרכזי להבנת מהותה של הישועה האלהית והבטחון בה. הפיוט בוחר בדיוק רב את המנחים "מעוז" ו"צור", ואלו אינם רק כנויי שבח, אלא הגדרות מדויקות המגלות את אפיה של הגאולה העתידה. בית זה משרטט את הדרך מן הבטחון המחלט בה' ועד לבנין בית המקדש והשלמת השירה באחרית הימים.

ניתוח המונח "מעוז"

המלבי"ם מבחין בחידות בין המנח "מעוז" לבין "מחסה". בעוד ש"מחסה" מתאר הגנה המגיעה דרך אמצעי, כמו אדם החסה בצל חברו, המנח "מעוז" מבטא ישועה ישירה ובלתי אמצעית מאת הקדוש ברוך הוא בעצמו. המלבי"ם מנסח זאת בלשונו:

"מעוז" הוא בלתי אמצעי רק בעצמו... ו"מחסה" הוא מלשון חסה שחסה על חברו, והוא גם על ידי אמצעי.

הגרי"ז מבריסק מקשר רעיון זה לגאולה העתידה מגלות אדום. הוא מסביר כי בכל הגליות האחרות, מפלת האויבים הגיעה דרך "אמצעי" – מלחמות בין העמים עצמם. אולם, במפלת אדום נאמר: "פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי" (ישעיהו סג, ג). מפלה זו תהיה פעולה ישירה של הקדוש ברוך הוא, בכבודו ובעצמו. לכן, הפיוט משתמש דווקא בלשון "מעוז צור ישועתי", כדי לרמז שבגאולה האחרונה מאדום תתגלה מדה זו של ישועה ישירה ועצמתית, ישועה של "מעוז".

ניתוח המונח "צור"

גם המונח "צור" נבחר בקפדנות. המלבי"ם מבדיל בינו לבין "סלע". הצור הוא מוצק וחזק יותר מסלע ואבן, ובהקשר אלהי, הוא מסמל את הקדוש ברוך הוא כ"סבת כל הסבות", כמקור הראשוני שכל הכחות נובעים ממנו.

הגר"א מעמיק את ההבנה ומבחין בין שני סוגי בטחון:

יש שני חלקי בטחון: אחד, שהקדוש ברוך הוא 'מבטיח' לתת לו הון רב ועשר, כמו שמצינו שהבטיח השם יתברך לאברהם שיעשירו, וזה נקרא בטחון.

והחלק השני, הוא שהקדוש ברוך הוא 'לא הבטיח', אך האדם שם בטחונו בה', וזה נקרא 'חסיון'.

על פי חלקה זו, בטחון הוא אמונה בה' המבססת על הבטחה מפורשת, בעוד שחסיון הוא בטחון מחלט בה' גם כאשר אין הבטחה. המלה "צור" מקשרת למשג ה"חסיון". אנו בוטחים בה' לא רק מפני שהבטיח לנו, אלא מפני שהוא ה"צור", מקור הכל והמשגיח המחלט, שאפשר לחסות בו בכל מצב.

הקץ הסתום והבטחון שאינו תלוי בהבטחה

רעיון זה מקבל משנה תקף לנוכח דברי חז"ל והרמב"ן, הקובעים כי קץ הגאולה הרביעית (גלות אדום) הוא "סתום וחתום". יעקב אבינו בקש לגלות את הקץ והוא נסתם ממנו, וגם דניאל התנבא "כי סתמים וחתמים הדברים עד עת קץ". מאחר שאין לנו הבטחה מפורשת לגבי מועד הגאולה האחרונה, הבטחון שלנו בה' הוא בחינת "חסיון" – אמונה בישועת ה' הנובעת מהכרת גדלותו כ"צור", גם כאשר הזמן אינו ידוע.

"תכון בית תפלתו ... ושם תודה נזבח"

הפיטן מכנה את בית המקדש "בית תפלתו". על פי הרמב"ן, מהותה העקרית של התפלה היא הודאה לה'. בית הכנסת ובית המקדש הם מקום התכנסות כדי להודות ולשבח לקדוש ברוך הוא. לכן, כאשר הפיוט עוסק בשירה ושבח, השם המתאים למקדש הוא "בית תפלה". הקשר בין בנן המקדש להקרבת התודה מבאר במדרשים: בנן המקדש מביא עמו את התפלה, והתפלה מביאה את העלאת הקרבנות. כאשר יבנה "בית תפלתו", נוכל לפרע את חובת ההודאה על הישועה בהקרבת קרבן התודה.

"לַעֲת תִּכִּין מִטֶּבַח ... אֲזֵי אֶגְמֹר בְּשִׁיר מְזֻמֹּר"

הבית האחרון מתייחס למפלת מלכות אדום, המכנה "צר המנבח". על פי המדרש, עשו ואלופיו נמשלו לכלב נובח, ומלכות אדום מכנה "הרשעה" הפוערת פיה כנגד שמים. הבטוי "מטבח" מיוחד למפלת אדום, כפי שנאמר: "כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום" (ישעיהו לד, ו). הרד"ק מסביר שיש הבדל מהותי בין "טביחה" לבין "הריגה" או "מיתה". הריגה ומיתה מבטאות הפרדת הנשמה מן הגוף, אך טביחה היא השמדת הגוף עצמו.

מאחר שמלכות אדום, ששרשיה נטעו בתרבות יוון, האמינה רק בקיום הגופני וכפרה בהשואות הנפש, ענשה בא עליה מדה כנגד מדה: "טבח" – כליון ואבדן הגוף עצמו. רק מפלה זו של "הצר המנבח" תביא לגמר השירה וההודאה – "אז אגמור בשיר מזמור חנכת המזבח".

פֶּרֶק שֵׁנִי: רְעוֹת שְׁבָעָה נִפְשֵׁי

הבית "רעות שבעה נפשי" מתאר את עמק הסבל בגלות מצרים. סבל זה לא היה רק פיזי, אלא סבל כפול שפגע בישראל גם בגוף וגם בנפש, והגיע למדה כה גדולה עד שהוא מתאר בלשון של "שבע". הפיוט מנתח בדקות את מרכיבי הסבל, את אפי המלכות המשעבדת, ואת מהות הישועה שבאה ב"יד גדולה".

משמעות ה"רעות"

הגר"א מסביר שהבחירה במלה "רעות" (במקום "צרות") מלמדת על רעה כפולה שהיתה במצרים. הגר"א כותב:

"רעות' הם בשתי אפנים של רעות. האחת, 'רעה לשמים'... והשניה, 'רעה לבריות'.

רעה כלפי שמים היתה נסיונם של המצרים להחטיא את ישראל בעבודה זרה ולבטל מהם תורה. רעה כלפי
הבריות היתה השעבוד הפיזי הקשה. הבטוי "שבועה" מבטא רבוי צרות המגיע למצוי גמור. הפסוק במגלת איכה
(ג, טו) אומר "השביעני במרורים", והמדרש קושר זאת למרור שאנו אוכלים בליל הסדר, המסמל את החיים
המרים במצרים. המרירות היתה כה גדולה עד שנתפסה כ"שבוע".

השעבוד במלכות "עגלה"

הפיטן מכנה את מלכות מצרים "מלכות עגלה", על פי הפסוק בירמיהו: "עגלה יפה-פיה מצרים". לדמיו זה יש
שתי משמעויות סמליות: יפיה החיצוני של מצרים, וטבעה כעגלה שאינה רגילה לסחב על. השעבוד ביד מלכות
כזו, שאינה יודעת מהו שעבוד ואין לה לב לרחם, היה קשה ואכזרי במיוחד. הגר"א מדגיש שהקשי היה בעבודה
שהיתה זו עבודה ש"לא הרגלו בה", שנפשו של אדם קצה בה.

הישועה ביד הגדולה

הישועה מתארת כפעל יוצא של "ידו הגדולה". על פי המהרש"א, "היד הגדולה" מסמלת את מדת החסד. בני
ישראל לא היו ראויים לגאולה על פי מעשיהם, ולכן הצרכו לחסד מיוחד, חסד גדול ואין-סופי, שאינו תלוי בזכות.
העם הנגאל מכנה "הסגלה". רבנו בחיי מסביר שעם סגלה הוא עם הנמצא תחת שלטונו הישיר של המלך, בלי
תווך של שרים. יציאת מצרים היתה מעבר להיות תחת שלטונו הישיר של הקדוש ברוך הוא.

מפלת פרעה וחיל מצרים

חתימת הבית מתארת את טביעת חיל פרעה וכל זרעו בים, תחת עקרון של "מדה כנגד מדה". כשם שהם בקשו
לאבד את ישראל, כך אבדו הם עד האחרון שבהם. הדיוק בבטוי "ירדו כאבן במצולה" מלמד גם הוא על "מדה
כנגד מדה". המדרש מסביר שהירידה כמו אבן היתה כנגד הכבדת לבם, שהפך קשה כאבן. כשם שהקשו את
לבם, כך השליכם הקדוש ברוך הוא כאבן למצולות.

פרק שלישי: דביר קדשו הביאני

בית זה מתאר את החזרה מגלות בבל ואת בנין בית המקדש השני. הוא משקף תקופה מרכזית של שמחה על השיבה, המהולה בחסר שקט ופחד מתמדת מחרבן נוסף. הפיטן מנתח את משמעות הכניסה למקדש, את סבת הגלות שקדמה לה, ואת אפיה של הישועה שהגיעה לאחר שבועים שנה.

נתוח הכניסה ל"דביר קדשו"

המקדש מכנה כאן "דביר קדשו". המנח "דביר" מרמז על מקום שממנו יוצא הדבור האלהי וההוראה לעולם. אולם, למרות השמחה, הפיטן מדגיש: "וגם שם לא שקטתי". בטוי זה מבטא את חסר השקט והדאגה שאפינה את ימי הבית השני. הפחד מהחרבן לזה את העם עוד מתחלת שלטונו של נבוכדנאצר, "הנוגש", שהיה שליט אכזרי שהטיל פחדו על כל העולם.

סבת הגלות – עבודה זרה

הפיטן מצביע על סבת הגלות: "כי זרים עבדתי". עבודת ה"זרים" דוחה את עבודת ה'. חז"ל מדמים זאת למצב שבו "המצע קצר מהשתרע עליו שני רעים כאחד" – אין מקום באותו הלב גם לה' וגם לאלילים. הצרות שבאו בעקבות החטא מתארות בדמוי מפלא: "ויין רעל מסכתי". צרות הגלות היו כיון מתוק שמסכו בתוכו סם מות. בהתחלה הוא נראה מושך ומהנה, כדרך היצר הרע המפתה לחטא, אך בסופו הוא מגלה את רעלו הקטלני ומביא כליון.

קץ הגלות

הישועה מגלות בבל מתארת בשני שלבים, המרמזים בפסוק "קץ בבל, זרבל, לקץ שבועים נושעתי". על פי פרושו של המלבי"ם, היו שתי "פקידות" או שלבי גאלה בסוף 70 שנות הגלות:

- הראשונה:** "קץ בבל, זרבל" – עליית זרבל בהכרזת כורש, שהיתה גאלה חלקית.
- השנייה:** "לקץ שבועים נושעתי" – הישועה השלמה יותר, בסוף 70 שנה מהחרבן, כאשר עלה עזרא והוקם בית המקדש השני.

פֶּרֶק רְבִיעִי: כָּרוֹת בְּרוֹשׁ קוֹמֶת

בית זה מתמקד בגלות מדי ופרס ובגזרת השמד של המן הרשע. הפיוט מתאר את הנסיון לעקור את עם ישראל מן השרש, ובמקביל, את נס ה"הפוך" המפלא, שבו כל מחשבותיו ומעשיו של המן התהפכו עליו.

נתיח גזרת המן

הגזרה מתארת בבטוי עז: "כרות ברוש קומת". על פי חז"ל, מרדכי במשל ל"ברוש", שהוא "ראש לבשמים". בקשתו של המן היתה "לכרת" את "קומתו" – לעקור מן השרש את גדלותו וקומתו הזקופה, זו שלא כרעה לו. הפיוט מדגיש את יחוסו: "אגגי בן המדתא". על פי הגר"א, החיאתו של אגג, מלך עמלק, על ידי שאול, היתה ה"גורם" הישיר לצמיחת הגזרה.

ההפוך – "ונהיתה לו לפח ולמוקש"

תשועת פורים היא במיוחד נס של "הפוך". הפיוט משתמש בשני משגים מדיקים לתאור זאת: פח ומוקש. המלבי"ם מסביר:

"פח" הוא הנזק הבא מכח 'הציד'... 'ומוקש' הוא הנזק הבא מצד עצמו בלא כח הציד, רק 'שנגרם ונסבב ממנו'.

הפח (כח הציד)

הנזק הישיר מכח "הציד" (בנמשל, הקב"ה), התבטא בכך שהמן נתלה על העץ שהוא עצמו הכין למרדכי.

המוקש (נזק עצמי)

הנזק העקיף הנובע מפעלת הרשע עצמו, התבטא בכך ש"הבור" שהמן חפר לישראל, "בו נפל".

השפלת הרשע ורוממות הצדיק

ההפוך הוא מושלם: "וגאֹתוֹ נִשְׁבְּתָה", כאשר כל ביתו ועשרו העברו למרדכי, ובמקביל, "ראש ימיני נשאת" – ראשו של מרדכי, המכנה "ימיני" על שם שבט בנימין, נשא והתרום.

חתימת הגזרה

סוף הבית מצין את ההפוך המחלט: "ואויב שמו מחית" – בהשמדת המן קימה מצות "תמחה את זכר עמלק". "רב בניו וקניניו על העץ תלית" – תלית עשרת בניו ואבדן כל קניניו (עשרו וכבודו) היו הסיום הסופי לגאֹתוֹ, והם בטאו יותר מכל את ההפוך הנסי.

פרק חמישי: יונים נקבצו עלי

הבית החמישי עוסק בגלות יון, גלות שהיתה שונה מכל קודמותיה. לא היתה זו גלות פיזית מארץ ישראל, אלא נסיון לכפות תרבות זרה ולעקר את קדשת ישראל ויחודו הרוחני מתוך ארצו. המאבק היה על נשמתה של האמה ועל ההבדלה בין ישראל לעמים.

מהות המאבק ביונים

הבטוי "יונים נקבצו עלי" מדגיש את מאפין המפתח של גלות זו. ההתקבצות היתה "עלינו", בתוך ארץ ישראל. זה לא היה שעבוד בארץ נכר, אלא כבוש תרבותי בתוך הבית. המדרש מקביל בין מלכות יון לשבט לוי, ומלמד על מהותה מתוך הנגוד: שבט לוי מסמל הבדלות מדרכי העולם והתמסרות לה, בעוד שיון מיצגת התבססות על הטבע והחמר וכפירה בכל מה שמעבר לו.

פריצת החומות וטמאת השמנים

המאבק הרוחני מתאר בשני בטויים מרכזיים.

"וּפְרָצוּ חוֹמוֹת מִגְדָּלֵי": ה"חומות והמגדלים" מסמלים את התורה ואת תלמידי החכמים, המהווים את ההגנה הרוחנית של העם. החומה היא גם ההבדלה בין ישראל לעמים, המעגנת באסור "לא תתחתן בם". פריצת החומות היתה נסיון לבטל הבדלה זו ולטשטש את הגבולות בין קדש לחל.

"וְטָמְאוּ כָּל הַשְּׂמִינִים": השמן מסמל את חכמת התורה האלהית. רצון היונים לא היה להשמיד את השמן, אלא לטמא אותו – להכניס את חכמתם החיצונית לתוך חכמת התורה ולערבב בה טמאה.

נס פך השמן וקביעת הימים

הישועה הגיעה ממקום של טהר והבדלות: "ומנותר קנקנים נעשה נס לשושנים". המלה "נותר" אינה מסמלת רק מה שנשארו, אלא "שיר" ממעלה, שיש בו איכות של ברכה. הכנוי "שושנים" לעם ישראל מבטא את יכולתו לשמר על יחודו וטהרתו בתוך סביבה עוינת. הנס נעשה דוקא לאלו ששמרו על מהותם.

בני בינה ימי שמונה קבעו:

החכמים שקבעו את ימי החנכה מכנים "בני בינה". "בינה" היא היכלת להבין דבר מתוך דבר. "בינתם" באה לידי בטוי בקבעם "ימי שמונה".

הרי שמן ליום הראשון היה בנמצא, והנס היה רק לשבעת הימים הנוספים. אלא ש"בני הבינה" הבינו שגם הטבע עצמו – העבודה ששמן דולק – הוא נס מאת הבורא. בקבעם שמונה ימים, הם קבעו שיר והודאה לא רק על הנס הגלוי, אלא גם על הנס הנסתר שבתוך הטבע, ובכך נצחו את התפיסה היוונית הכופרת.

6. מבחן חידוד

לחצו על השאלה כדי לגלות את התשובה:

שאלה 1: מה ההבדל בין "מעוז" ל"מחסה" לפי המלבי"ם?

שאלה 2: מהי הרעה הכפולה שהייתה במצרים לפי הגר"א?

שאלה 3: מהי המשמעות של "הפח" ו"המוקש" במפלת המן?

7. מקורות

- תלמוד בבלי ומדרשי חז"ל (מדרש רבה, ילקוט שמעוני)
- פרשני המקרא והתלמוד (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רד"ק)
- המלבי"ם
- הגר"א (הגאון מוילנא)
- רבנו בחיי
- זהר וְתקוני זֶהר

נכתב ונערך על ידי:

הרב יהודה טאוב

קרית אתא

ליצירת קשר: 0527139520

שיעורים נוספים של הרב

ניתן לשמוע עוד שיעורים נפלאים:

קול הלשון - קול תודה: 03-6171190 📻

באתר הקול החמישי: www.kol-toda.co.il 🌐